

Historiografija o Česima u Hrvatskoj

Na temelju dostupne literature autorica prikazuje pregled historiografije o Česima u Hrvatskoj, od prvih dodira do sustavnog naseljavanja i organizacije života u novoj domovini. Ukazala je na bogatstvo historiografske literature, knjiga, člana i novinskih tekstova posvećenih češkoj problematici.

Ključne riječi: historiografija, Česi, Hrvatska, hrvatsko-češki odnosi, novinstvo

1. Uvod

Hrvatska historiografija u posljednje vrijeme posvećuje sve više pozornosti povijesti nacionalnih manjina s obzirom na njihovu ulogu u hrvatskome političkom, društvenom i kulturnome životu, kao i povijesti hrvatske manjine na području susjednih zemalja ili zemalja s kojima je u prošlosti Hrvatska bila u političkim vezama. Kako zbog brojnih hrvatskih znanstvenih i kulturnih djelatnika, koji su se školovali u Češkoj, tako i zbog brojnih Čeha u Hrvatskoj, koji su pridonijeli razvoju hrvatske kulture, stoljetne veze Čeha i Hrvata traju neprekidno do današnjih dana. Mada su istaknutim pojedincima posvećeni brojni redci leksikonskih i enciklopedijskih izdanja,¹ bavljenje njima prešlo bi okvire ovoga rada, stoga je prvenstveno cilj rada dati uvid u historiografske radove o češkoj manjini u Hrvatskoj, koji su se bavili njihovim pojedinačnim i sustavnim naseljavanjem i organizacijom života u novoj domovini. S obzirom na to da su se problematikom češke manjine u Hrvatskoj bavili brojni autori, od povjesničara do etnologa, geografa i jezikoslovaca, zbog preglednosti i boljega uvida te sukladno temama, koje su obrađivali ili samo dotaknuli drugi

1 V. Stanoje Stanojević, *Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka*, 1-IV, Zagreb 1925-1929; *Hrvatska enciklopedija*, I-V, Zagreb 1941-1945; *Hrvatski leksikon*, I-II, Zagreb 1996-1997; *Mali hrvatsko-češki biografski leksikon*, Prag 2002; *Hrvatska enciklopedija*, sv. 1-9, Zagreb 1999-2006; *Zagrebački leksikon*, I-II, Zagreb 2006; upućujem i na Bibliografski katalog periodike Leksikografskog zavoda »Miroslav Krleža«.

autori, rad je koncipiran u četiri cjeline: prvi hrvatsko-češki dodiri, pojedinačno doseljavanje, naseljavanje te društveni i kulturni život u novoj domovini. Kako je ovo jedan od rijetkih priloga historiografiji o Česima u Hrvatskoj, želja je da bude poticaj za daljnja i detaljnija istraživanja. Kao bibliografskim ishodištem za istraživanje poslužila sam se bibliografijom Josefa Matuška te njegovim djelom *Česi u Hrvatskoj* kao i djelom Damira Agičića *Hrvatsko-češki odnosi na prijelazu iz XIX. u XX. stoljeće*.² Budući da su to u nas jedine cjelovite monografije o češkoj manjini, odnosno o hrvatsko-češkim odnosima, neću ih citirati u daljnjem tekstu. Kao izniman doprinos proučavanju hrvatsko-čeških odnosa istaknula bih monografiju *Češi i Jihoslované v minulosti*,³ koja osim iscrpnog pregleda veza od IX. stoljeća do 1918, donosi i bogatu literaturu i izvore za istraživanje.

2. Prvi hrvatsko-češki dodiri

Jedan od najstarijih spomena hrvatsko-čeških odnosa je legenda o braći Čehu, Lehu i Mehu. Već se u tzv. *Dalimilovoj kronici*, u opisu doseljenja Slavena u Panoniju, spominje Čeh sa šestoro braće iz Bijele Hrvatske.⁴ U hrvatskoj književnoj tradiciji poznata je tzv. *Krapinska legenda*, koju je popularnom učinio Ljudevit Gaj,⁵ a Vjekoslav Klaić prenio da su za rimske vladavine na tri brda u tri utvrde iznad Krapine (Josipovcu ili Psaru, Starom gradu i Šapcu) živjela braća Čeh, Leh i Meh te njihova sestra Vilina. Braća su se željela osloboditi rimske vlasti, ali ih je sestra, zaljubljena u rimskoga namjesnika, izdala te su oni u strahu od odmazde pobjegli na sjever gdje su utemeljili slavenske države: Čeh Češku, Leh Poljsku, a Meh Rusiju.⁶ Legendu su također prenijeli Ferdo Šišić,⁷ Stjepan Ortner,⁸ Hrvoje Hrvatić⁹ i Marijan Tenšek.¹⁰

Konkretniji hrvatsko-češki odnosi vezani uz djelovanje sv. Ćirila i Metoda u Velikomoravskoj kneževini u IX. stoljeću navedeni su u *Žitjima Konstantina Ćiri-*

2 Josef Matušek, Daruvar 2004; Josef Matušek, *Česi u Hrvatskoj*, Daruvar 1996; Damir Agičić, *Hrvatsko-češki odnosi na prijelazu iz XIX. u XX. stoljeće*, Zagreb 2000.

3 Češi a Jihoslované v minulosti. *Od nejstarších dob do roku 1918.*, Praha 1975.

4 Dalimilova chronika česká. *V nejdávnejší čtení navracena s různoslovím i přídatky deseti rukopisův optřena*, od Váceslava Hanky, Praha 1951, 6-8; prva kronika na češkom jeziku (XIV. st.).

5 Ljudevit Gaj, *Die Schloesser bei Krapina*, Karlstadt 1826, 10, 14-23.

6 Vjekoslav Klaić, Krapinski gradovi i predaje o njima, *Vjesnik hrvatskog arheološkog društva*, 1908-09, sv. 10, 1-32; Isti, Priča o Čehu, Lehu i Mehu, *Obzor*, 4 (1889) 6, 1-2.

7 Ferdo Šišić, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, I, Zagreb 1925, 182-183.

8 Stjepan Ortner, *Povjest gradine i trgovišta Krapine*, Zagreb 1899, 15-25.

9 *Čeh, Leh i Meh: hrvatska povijest od najstarijih do najnovijih vremena*, sastavio Hrvoje Hrvatić, Varaždin s. a., 4.

10 Marijan Tenšek, *Krapina i priče o Čehu, Lehu i Mehu*, Krapina 2005. Donosi popis svih autora (s djelima) koji su obrađivali ili se bar osvrnuli na Krapinsku legendu, od Vinka Pribojevića, Fausta Vrančića, Mavra Orbinića, Pavla Rittera Vitezovića i Andrije Jambrešića sve do Augusta Šenoa, Marije Jurić Zagorke i Gjüre Szabe.

la i Metodija. Naime, nakon Metodove smrti 885. njegovi su učenici protjerani iz Moravske te su dospjeli na današnji prostor Hrvatske, gdje su širili slavensko bogoslužje.¹¹

Svjedočanstvima o češkim utjecajima sačuvanim u hrvatskoj književnoj produkciji, kao što su *Kijevski listići*¹² i *Bečki listići*,¹³ pozabavio se Vaclav Burian.¹⁴ Istom tematikom bavio se i Julius Dolanský, koji je, osim kulturne suradnje i književnih utjecaja, dao i kratki povijesni pregled hrvatsko-čeških odnosa.¹⁵ Jovan M. Popović u članku u *Narodnoj prosvjeti*, u kojemu se bavio i svim važnijim Česima do Tomaša Garrigua Masaryka, ističe da hrvatsko-češki odnosi upravo počinju s Ćirilom i Metodom.¹⁶ Na utjecaj velikomoravske tradicije u Hrvatskoj osvrnuo se i Peter Raktoš, koji u radu spominje Tomu Arhiđakona i njegov opis Čeha.¹⁷

2. 1. Pojedinačno doseljavanje

Neizostavna tema proučavanja brojnih istraživača povijesti Zagreba, kao što su Franjo Buntak,¹⁸ Lelja Dobronić¹⁹ i Nada Klaić,²⁰ bilo je osnivanje Zagrebačke biskupije 1094. i njezina prvoga biskupa Duha, češkoga podrijetla.²¹ Iako se u literaturi često spominje,²² posvećena mu je samo knjižica Marijana Lipovca u izdanju Hrvatsko-češkoga društva.²³ Lipovac iznosi teorije o njegovu podrijetlu prema kojima je Duh ili glagoljaš iz Češke ili latinaš iz Češke, ili pak domaći Čeh glagoljaš, no u svakom slučaju ističe da upravo s njime počinju stoljetne veze Hrvata i Čeha. Nada Klaić

11 *Žitja Konstantina Ćirila i Metodija*, Zagreb 1992², 12.

12 Najstariji kanonski staroslavenski tekst i najstariji tekst pisan glagoljicom. Po znatnom broju čeških jezičnih osobina njihov se nastanak smješta u Češku potkraj X. stoljeća.

13 Najstariji spomenik hrvatske liturgijske književnosti na hrvatskostaroslavenskom jeziku i najstariji svjedok hrvatsko-čeških kulturnih veza. Datiraju s kraja XI. ili početka XII. stoljeća.

14 Vaclav Burian, O kulturno-nacionalnim odnosima između Čehoslovaka i Jugoslavena, *Sokolski glasnik*, 1 (1930) 14, 8-9.

15 Julius Dolanský, Československo-jihoslovenské vzťahy v oblasti kultury, *Přehled kulturních, literárních a školských otázek*, 3, 1964, 1-27.

16 Jovan M. Popović, Kulturne veze Čehoslovaka sa Srbima, Hrvatima i Slovencima, *Narodna prosveta*, 11 (1929) 73, 3; br. 74, 3; br. 75, 3; br. 76, 3-4; br. 77, 4.

17 Peter Raktoš, *Zo slovensko-juhoslovenskej problematiky, Československo a Juhošlavia. Z dejín československo-juhoslovenských vzťahov*, Bratislava 1968, 17-36. Toma Arhiđakon (*Kronika*, Split 1977, 33) u opisu pokušaja zauzeća Solina navodi »...veselili su se poput zvijeri oporostima oružja, provalama, pljačkama. Veoma ratoborni i smatrajući, da nije gotovo ništa izložiti se smrti, ponajviše se izlažu goli neprijateljskom oružju...Pa iako su bili opaki i divlji, ipak su bili kršćani, ali vrlo neotesani...Mnogi su ih nazvali Gotima, ali također Slavenima, prema osobini imena onih koji su bili došli iz Poljske ili Češke.«

18 Franjo Buntak, *Povijest Zagreba*, Zagreb 1996, 36, 41, 45.

19 Lelja Dobronić, *Biskupski i kaptolski Zagreb*, Zagreb 1991, 5, 10, 137.

20 Nada Klaić, *Zagreb u srednjem vijeku*, Zagreb 1982, 301, 306-307, 327, 398, 487-488, 491, 517.

21 V. i: *Zagrebački biskupi i nadbiskupi*, Zagreb 1995, 1-2.

22 Josef Matušek, Vnykající Češi v životě Chorvatska. *Naš koutek*, 58 (1992) 2, 20.

23 Marijan Lipovac, *Biskup Duh*, Zagreb 2006; upravo je na prijedlog Hrvatsko-češkog društva Gradska skupština Grada Zagreba 20. XII. 2005. imenovala Stube biskupa Duha.

smatra da su s Duhom došli francuski benediktinci koji su sa sobom donijeli najstarije kodekse koji se čuvaju u Metropolitanskoj knjižnici,²⁴ dok Emilij Laszowski spominje da je Duh sa sobom doveo Čehe koji su se naselili »tamo preko Save«. Laszowski navodi tri isprave: iz 1228. u kojoj se spominje »zemlja Čeha«,²⁵ iz 1257, u kojoj se spominju »zemlje ljudi, koji se zovu Čehi«²⁶ koje su sa zapada međašile zemljama Luki, a blizu potoka Odre«, te iz 1262, u kojoj se spominje »zemlja ljudi iz Čeha«²⁷ kraj Lomnice u Turopolju te na temelju toga pretpostavlja da se radi o današnjim Gornjim i Donjim Čehima kraj Zagreba.²⁸ Na pokušaj Laszowskog da dokaže da su po Česima dobili ime Donji i Gornji Čehi na posjedu Zapruđe kraj Zagreba²⁹ također se osvrnuo i Josef Matušek u članku *Češi v jihoslovanských zemích*.³⁰ I Josip Horvat mišljenja je da se u XIII. stoljeću u okolici Zagreba nalazilo češko naselje, koje se u ispravama naziva *Boyemorum terra* te da je od njega nastao zaselak Čehi pokraj Zagreba.³¹

Vjekoslav Klaić u *Povijesti Hrvata* navodi da su pristaše češkog kralja Přemysla Otokara II. sagradili tvrđavu Samobor oko 1270,³² o čemu govori i Matušek,³³ a značajniji razvoj odnosa uslijedio je nakon što je kralj Karlo IV. osnovao samostan Emaus kraj Praga 1347. i pozvao tkonske benediktince da šire slavensko bogoslužje u Češkoj, o čemu izvještava Ivan Esih.³⁴ Navodno je došlo čak 80 benediktinaca, a prvi opat bio je Hrvat Ivan (Ivan Charvat). Benediktinci su sa sobom donijeli glagoljicu, a u prijevodima srednjovjekovnih spisa *Pasionala*, *Lucidara* i *Raja duše Alberta Velikoga* sa staročeškoga na hrvatski jezik sačuvani su brojni čehizmi.³⁵

Češke duhovnike koji su djelovali u Hrvatskoj za vladavine Žigmunda Luksemburškog navodi Matušek u članku *Jihoslované i Češi v minulosti*. Tako se 1354. spominje dalmatinski biskup Blaž iz Knina, koji je svojim prokuratorom imenovao Olena de Bohema, potom se 1361. spominje Petr Moravský kao lektor crkve Svetoga Petra u Požegi, zatim Ondřej kao skradinski biskup i Lukáš kao hvarski biskup te

24 Nada Klaić, *Povijest Hrvata u srednjem vijeku*, Zagreb 1989, 152.

25 Terra Boyemorum.

26 Terra popularum, qui dicuntur Chechy.

27 Terra populorum de Chehi.

28 Emilij Laszowski, Češko naselje kraj Zagreba. Čehi u srednjem vijeku, *Jutarnji list*, 28 (1939) 3874, 11.

29 Posjed Zapruđe ili Sveta Klara (*posseiso Zaprodye aliter Sancta Clara*) nalazio se na području današnjega južnoga Zagreba, odnosno na području Novog Zagreba i prigradskih naselja južno od njega. Svoje starije ime dobio je prema smještaju u odnosu na savske prudove (iza spruda), a mlađe prema crkvi Svete Klare koju je u mjestu Čehi sagradio 1366. plemeniti Petar, sin Martina iz Rakonoka, vlasnik Čeha. V. Lelja Dobronić, *Stari »vijenac« sela oko Zagreba*, Zagreb 2003, 149-151.

30 Josef Matušek, Češi v jihoslovanských zemích, *Jednota*, 38 (1983) 1, 19.

31 Josip Horvat, *Kultura Hrvata kroz 1000 godina*, I, Zagreb 1980, 194.

32 Vjekoslav Klaić, *Povijest Hrvata*, I, Zagreb 1975, 279.

33 Matušek, Češi v..., br. 2, 19.

34 Ivan Esih, Glagoljska služba božja u Čeha i Slovaka, *Obzor*, 74 (1933) 196, 3.

35 Ivan Esih, Hrvatska glagoljska književnost i češke kultura, *Obzor*, 77 (1937) 34, 1.

naposljetku Čeh Jan, koji je 1386. bio nominiran za zagrebačkoga biskupa. Godine 1332-38. kao zagrebački župnik spominje se Ivan Čech, oko 1387. Jakub Čech kao zagrebački kanonik, a 1391. u Zagrebačkoj biskupiji vodio se proces protiv Jindřicha Čecha. Na zagrebačkom Gradecu 1422. spominju se husitski propovjednici Dominik i Jan Bohemus.³⁶ Husitskoga propovjednika Dominicusa de Zagabria navodi Josip Horvat, koji smatra da su u sukobima Gradeca i Kaptola istaknutu ulogu imali građani »za koje se izričito veli da su Bohemus«.³⁷

Osim crkvenih lica, za vladavine Žigmunda Luksemburškog i Matije Korvina u Hrvatsku dolaze i brojni češki plaćenici koji sudjeluju u protuturskim ratovima. Vjekoslav Klaić³⁸ i Josef Matušek³⁹ osvrnuli su se na značajnije. To su bili zapovjednik Petr z Myšlína, koji je obranio Šibenik 1410-12, dalmatinsko-hrvatsko-slavonski ban Blaž Podmanický (1470-78)⁴⁰ te češki vojskovođa i slavonski ban Jan Vitovec, koji je bio u službi Ulrika II. Celjskog 1439. te o kojemu govori i slovenska epska pjesma *Pegam in Lambergar*.

Rudolf Strohal smatra da su Česi pojedinačno počeli dolaziti 1527, nakon izbora Ferdinanda I. Habsburgovca za kralja, te da su prvi obrtnici došli oko 1579. i sudjelovali pri izgradnji Karlovca.⁴¹ Matušek navodi zanimljiv podatak da je u bitci kraj Gorjana 1537. sudjelovalo 6.000 Čeha, a izginulo čak 5.000⁴² te da nakon poraza Osmanlija kraj Siska 1593. i učvršćivanja granica ponovno dolazi veći broj čeških svećenika, posebice na zagrebačku isusovačku gimnaziju u razdoblju od 1607. do 1628. (Martin Slabinus, Mikuláš Kučera, Matěj Bernatius).⁴³

3. Naseljavanje

Problematikom Čeha izvan domovine bavio se češki statističar Jan Auerhan, koji je kao predsjednik Čehoslovačkoga zavoda za inozemstvo (Československý ústav zahraničný) studiozno proučavao problem češke i slovačke manjine u inozemstvu, a posebice na prostoru bivše Jugoslavije. U svrhu prikupljanja što pouzdanijih podataka poduzimao je terenska putovanja po mjestima naseljenim češkom i slovačkom manjinom te skupljao materijal o životu i radu, povijesti kolonizacije, uzrocima i vremenu njihova dolaska. Najvažnije podatke o vremenu i prostoru naseljavanja Čeha u Hrvatskoj iznio je na temelju statističkih godišnjaka Kraljevina Hrvatske, Dalmacije

36 J.[osef] M.[atušek], Jihoslované a Češi v minulosti, *Jednota*, 34 (1979) 9, 15; br. 10, 15; br. 11, 15; br. 12, 15; br. 14, 15; Isti, Češi v..., br. 4, 19; Isti, Vnykající Češi..., br. 3-4, 20-21.

37 Horvat, *Kultura*, 217.

38 Vjekoslav Klaić, *Povijest Hrvata*, Zagreb 1975, 3, 66-75, 169, 211; Isti, Krapinski gradovi, 13.

39 Matušek, Vnykající Češi..., br. 3-4, 20-21; Isti, Češi v..., br. 1, 19; br. 2, 19; br. 3, 19.

40 U kronikama se spominje pod imenom Blaž Madjar ili Blaž Majer.

41 Rudolf Strohal, Češi mezi Chorvaty, *Jugoslávští Čechoslováci*, 8 (1929) 52, 1-2.

42 Matušek, Češi v... br. 3, 19.

43 Matušek, Češi v..., br. 7, 19.

i Slavonije, popisa stanovništva, čeških almanaha i publikacija tiskanih u Hrvatskoj i prethodnih istraživanja Adolfa Fickera⁴⁴ te je dao povijesni pregled čeških i slovačkih naselja na području bivše Jugoslavije. Držao je da su se Česi u Hrvatsku počeli doseljavati u drugoj četvrtini XIX. stoljeća i to uglavnom iz okolice Tabora, Praga i Moravske, odnosno istočne i južne Češke, a najviše ih je došlo u razdoblju od 1876. do 1890. godine. Prema njemu je 1876. u Hrvatskoj bilo 2.088 Čeha, 1880. godine 14.584, a 1890. godine 27.521. Istodobno se zanimao za pitanje vjeroispovijesti, državne pripadnosti, školstva, društvenoga i kulturnoga života, demografije, gospodarstva, za postotak pismenih muškaraca i žena pa čak i za broj Čeha osuđenih zbog kriminalnih radnji. Kao najstarije češko naselje označio je Ivanovo Selo kraj Bjelovara, osnovano 1825. godine.⁴⁵

Statističkim podacima o doseljenju i migracijama na hrvatskom prostoru, do šezdesetih godina XX. stoljeća bavio se geograf Zlatko Pepeonik,⁴⁶ koji se poziva na Auerhana, ali i na Karla Czörniga,⁴⁷ koji se smatra najstarijim izvorom za doseljenje te prenosi da je 1851. u Slavoniji bilo 770 Čeha, a u Vojnoj krajini 8.822, od čega u Križevačkoj pukovnici 420, u Đurđevačkoj pukovnici 872 i u Ilirsko-rumunjsko-banatskoj pukovnici 7. 530. Ističe da je najveća koncentracija Čeha bila u savsko-dravskom međurječju između Bilogore na sjeveru i Save na jugu, Kalnika na zapadu i Dilj-gore na istoku te okosnica s obje strane rijeke Ilove, a najveća naseljenost u okolici Daruvara.⁴⁸

Istom tematikom bavio se i geograf Ivo Nejašmić, koji se poziva na Pepeonika i statističke podatke iz popisa stanovništva te kao uzrok smanjivanja broja i udjela pripadnika češke narodnosti u Hrvatskoj navodi depopulaciju seoskoga stanovništva Hrvatske. Napominje da popisi stanovništva ne pokazuju pravi broj Čeha u Hrvatskoj (prema kojima je najveći broj bio 1921, a potom u stalnom opadanju) jer su se Česi u popisima izjašnjavali i kao »Jugoslaveni«, a uzrok smanjenja broja Čeha vidi i u asimilaciji i preseljenju u gradove te negativnom prirodnom priraštaju.⁴⁹

Demografske podatke o Česima u Hrvatskoj, s posebnim osvrtom na daruvarsko područje, iznosi i Ana Vodvarka, koja u tablicama donosi kretanja broja Čeha u Hrvatskoj u razdoblju od 1880. do 1991. godine. Drži da ih je najviše bilo 1910, nakon čega im se broj postupno smanjivao, te kao glavne uzroke opadanja broja stanovnika

44 Adolf Ficker, *Volkerstramme der österreichischen Monarchie*, Beč 1869.

45 Jan Auerhan, *Čehoslovaci v Jugoslavii, v Rumunsku, v Mađarsku a v Bulharsku*, Praha 1921; Isti: *Československá větve v Jugoslavii*, Praha 1930.

46 Zlatko Pepeonik, *Česi u Hrvatskoj. Prilog poznavanju djela Savsko-dravskog međurječja*, Zagreb 1968.

47 Karl Czörning, *Etnographie der österreichischen Monarchie*, Wien 1857, 63.

48 Pepeonik donosi i popise stanovništva prema kojima je udio Čeha sljedeći: 14.584 (1880.); 27.418 (1890.), 31.466 (1900.), 31.020 (1910.); 32.139 (1921.); ne zna se točan broj jer su bili popisani sa Slovacima (1931); 28.991 (1948.); 25.951 (1953); 23.391 (1961).

49 Ivo Nejašmić, Česi u Hrvatskoj: kratka analiza suvremenih demografskih procesa, *Geografski horizont*, 37 (1990) 2, 33–37.

češke narodnosti ističe depopulaciju ruralnoga stanovništva te njihov odlazak u gradove gdje su se asimilirali.⁵⁰

Uzrocima migracije bavio se Josef Folprecht. Navodi da su se nakon Velikoga (Bečkoga) rata za oslobođenje (1683-99), koji je završio mirom u Srijemskim Karlovcima, granice pomakle na Savu i Dunav te je došlo do reorganizacije Vojne krajine. Austrijske vlasti, trudeći se obnoviti razrušenu i opustjelu zemlju, posebice Slavoniju, poticale su naseljavanje Čeha i Nijemaca na novooslobođena područja. Prema njegovu mišljenju, prvi su Česi došli kao graničari oko 1770, a potom su se u većem broju nakon razvojačenja Vojne krajine tijekom posljednje četvrtine XIX. st. naseljavali oko Daruvara, Bjelovara, Požege i Virovitice. Iznosi podatak da je 1931. u Jugoslaviji bilo 129.320 Čehoslovaka, a od čega 54.209 Čeha te donosi usporedbu i razlike između načina i organizacije života čeških i slovačkih doseljenika u novoj domovini te njihov odnos s Hrvatima i Srbima.⁵¹

Već spomenutim najstarijim češkim naseljem u Hrvatskoj, Ivanovim Selom, bavio se i Václav Herout, koji se osim arhivskom građom i dostupnom literaturom služio i usmenim predajama o osnivanju sela, kao i prvim godinama života u njemu, iako za razliku od Auerhana, smatra da je ono osnovano 1826. godine.⁵²

Čehe u Daruvaru oko 1826. spominju Mijo Ettinger,⁵³ kao i Dragutin J. Mirković, koji u monografiji *Govori Čeha u Slavoniji* popisuje izvore i literaturu o Česima u Hrvatskoj, iznosi statističke podatke i razvoj kolonizacije. Osvrnuo se na kolonizacijski patent (Colonisation Patent) Marije Terezije iz 1763, u kojemu se preporuča kolonizacija pustih i nenaseljenih krajeva, i patent o naseljavanju (Einwanderungs Patent) Josipa II. iz 1782, koji je omogućio nova migracijska kretanja. Ustvrdio je da je Ivanovo Selo osnovano 1826. pod imenom Preszad, 1827. vodilo se kao Joannesdorf i Gross Joannesdorf, a od 1829. kao Pagus Bohemorum. Spominje i da je grof Janković u razdoblju od 1826. do 1827. naselio češke koloniste u Končanicu i Brestovac.⁵⁴

Češka naselja na gospodarstvu obitelji Janković spominje i Julije Kempf. Navodi da je grof Izidor Janković naselio napuštena zemljišta (Končanica, Brestovac, Dežanovac, Obrijež, Tornj, Poljana, Badljevin), a njegov sin Julije Janković proširio stara sela i osnovao nova u daruvarskom i stražemanačkom kraju, gdje je osim Hrvata i Srba iz Gorskog kotara i Like naselio Čehe i Nijemce.⁵⁵ Dolazak Čeha u Končani-

50 Ana Vodvarka, Demografska situacija područja općine Daruvar od prvog popisa do 1991. g. Kratka demografija Čeha u Republici Hrvatskoj do 1991, *Přehled kulturních, literárních a školských otázek*, 14, 1993, 3-20.

51 Josef Folprecht, *Čehoslováci v Jugoslavii*, Praha 1936.

52 Václav Herout, Vznik Ivanova Sela, *Přehled kulturních, literárních a školských otázek*, 18, 1998, 19-62; Isti: *Ivanovo Selo. Prošlost posuta trnjem i suzama*. Ivanovo Selo 1996, 13, 25.

53 Mijo Ettinger, *Stogodišnjica daruvarske župe (1821-1921.)*, Zagreb 1922, 19-20.

54 Dragutin J. Mirković, *Govori Čeha u Slavoniji (Daruvar i okolina)*, Beograd 1968, 39-68.

55 Julije Kempf, O grofovskoj porodici Jankovića-Daruvarskih. Po vrelima iz porodičnog arhiva, *Vjesnik hrvatskog arheološkog društva u Zagrebu*, 1929, sv. 4, 141-157.

cu, na posjede grofova Janković, spominje i Václav Herout, no kao godinu njihova dolaska navodi 1810.⁵⁶

Slično kao i u daruvarski kraj, Česi se doseljavaju u požeški kraj između 1837. i 1841. godine. Josip Matešić navodi da Česi u drugom valu migracije krajem XIX. stoljeća naseljavaju Migalovce, Zdenkovac i Kneževac. Doseljenici u požeškom kraju uglavnom su bili iz zapadne Češke, sjeverne i istočne Moravske te jugoistočne Slovačke, a Matešić se ponajprije usredotočio na promjene u njihovu govoru pod utjecajem hrvatskoga jezika.⁵⁷ Josip Buturac, koji je pisao o doseljenu Čeha u Požegu, napominje da su Česi i Slovaci govorili svojim jezikom sve do 1918, kada većinom prihvaćaju hrvatski.⁵⁸ Isti autor osvrnuo se i na doseljenje Čeha u Rovišće te na temelju krajiškoga popisa stanovništva iz 1730. i župnih knjiga iznosi popis doseljenika i utvrđuje vrijeme njihova dolaska. Usto navodi novitete koje su donijeli u način obrade tla, poput željeznog pluga.⁵⁹

Vidosava Nikolić, služeći se građom iz spisa Hrvatske generalne komande te na temelju podataka koje donosi Auerhan, pokušala je rasvijetliti migracijska kretanja i strukturu čeških doseljenika na području Varaždinskoga generalata i Slavonije u razdoblju od 1824. do 1830. te je opširno i detaljno obradila dobnu i imovinsku strukturu doseljenika.⁶⁰

U razdoblju od 1791. do 1830. veća skupina Čeha dolazi u Hrvatsku na područje Varaždinskoga generalata. Prva češka naselja nastaju već 1791-92, kada se 14 čeških obitelji doseljava u selo Ivančovani kraj Bjelovara, što detaljno obrađuje Miroslav Kržak,⁶¹ ponukan djelom Josipa Buturca *Povijest rimokatoličke župe Bjelovar*, u kojemu se spominju neka češka prezimena u Plavnicama 1825-35, no ne objašnjava se njihovo podrijetlo.⁶² Kržak je proveo istraživanje na temelju spisa Ujedinjene karlovačko-varaždinske generalne komande u Zagrebu i matičnih knjiga bjelovarske župe te osporio Auerhanov podatak da je Ivanovo Selo najstarije češko naselje u Hrvat-

56 Václav Herout-Miroslav Kuzle-Josef Matušek-Adolf Orct, *Brestovac i Končanica. Prilozi za povijest sela.*, Daruvar 1988, 37-66.

57 Josip Matešić, Česi i Slovaci u Požeškoj kotlini, *Požeški zbornik*, 4, 1974, 83-86; smatra da se češki jezik najbolje očuvao u komunikaciji unutar obitelji, dok se hrvatski utjecaj najviše vidi u području zajedničkog jezičnog općenja (administracija, znanost, kultura) te su se hrvatske riječi prevodile na češki ili su se stvarale nove češke riječi na hrvatskoj osnovi.

58 Josip Buturac, O naseljavanju Požeške okolice, *Požeški zbornik*, 4 (1974), 69-81.

59 Josip Buturac, *Povijest Rovišća*, Rovišće 1975, 75-89.

60 Vidosava Nikolić, Prilog proučavanju kolonizacije iz Češke i Moravske na području Varaždinskog generalata i Slavonije 1824-1830, *Zbornik za društvene nauke Matice srpske*, 46 (1967), 119-136.

61 Miroslav Kržak, Nastanak i razvoj prvih čeških naselja na današnjem području grada Bjelovara s posebnim osvrtom na Nove Plavnice, *Přehled kulturních, literárních a školských otázek*, 16, 1977, 1-68; Isti, Bjelovarske pemije, *Bjelovarski list*, 31 (1976) 34, 3; br. 35, 2; br. 36, 2; br. 37, 2; br. 38, 2; br. 39, 2; br. 40, 2.

62 Josip Buturac, *Povijest rimokatoličke župe Bjelovar*, Bjelovar 1970, 22-29. Navodi stanovnike 1825-1834. i doseljenike 1835-1877. u Bjelovaru, a u selima pored Bjelovara doseljenike do 1880, odnosno 1890. godine.

skoj. Naime, prema Kržakovom istraživanju građe Generalne komande Karlovačke, Banske i Varaždinke krajine pohranjene u Hrvatskom državnom arhivu, doseljavanje Čeha prvi se put spominje 1786, kada je Ugarsko vijeće uputilo okružnicu općinama da dozvole naseljavanje čeških obitelji, koje imaju dozvolu civilnih i vojnih vlasti. S obzirom na to da se u izvještaju Dvorskom ratnom vijeću u Beču spominje 14 čeških obitelji doseljenih 1792. na područje Varaždinskoga generalata, kao i na to da su prema crkvenim matičnim knjigama Ivančovani bili jedino naselje te godine u kojemu se navode češka prezimena, zaključuje da je to najstariji podatak o osnivanju krajiškoga češkoga sela u Hrvatskoj. Potom se 1826. osnivaju Nove Plavnice, Veliki Zdenci i Ivanovo Selo kao češke kolonije, a 1828. spominje se Mlinovac kao češko naselje, koje su osnovali obrtnici.⁶³ Osim popisa prvih doseljenika u Varaždinskom generalatu, donosi i statističke podatke o kretanju stanovnika u Novim Plavnicama, analizu imena i prezimena doseljenika, opisuje kulturno-politički život te se osvrće na novija doseljavanja nakon razvojačenja Vojne krajine.

Kržak smatra da su od svih migracija tijekom XVIII. i XVIII. stoljeća jedino Česi tvorili kompaktnija naselja, koja su nazivana *Pagus bohemosorum*, a prema čemu su oni prozvani Pemije. Navodi da se pod tim nazivom Česi spominju i u urbaru Marije Terezije iz 1755. godine. I Auerhan,⁶⁴ Matušek⁶⁵ i Antun Radić⁶⁶ ističu da su starosjedioci prve doseljenike pogrdno nazivali Pemci, Pemak, Pemija prema nazivima iz crkvenih knjiga za češka naselja (*Pagus Bohemicus*, *Pagus Bohemiae*, *Colonia Bohemica*, *Colonia Bohemija*). Etnologinja Marijeta Rajković, istražujući identitet Čeha u Jazveniku, naišla je na sačuvan naziv Pemije, ali je na temelju razgovora sa stanovnicima Jazvenika zaključila da ga današnji Česi više ne doživljavaju pogrdno.⁶⁷

Čehe u Jazveniku istraživao je i Antun Barić, koji prati češka prezimena ondje od 1869, ali donosi i povijest doseljenja. Mišljenja je da su češki glazbenici, liječnici i časnici pojedinačno dolazili na područje Vojne krajine već nakon 1527, a da su se Česi u većem broju naseljavali nakon gradnje Karolinske (1726) i Jozefinske (1779) i Lujzinske ceste (1804-09). Smatra da su u njihovoj gradnji sudjelovali i češki obrtnici, za koje pretpostavlja da su se naselili uz cestu te da su već oko 1750. stvoreni uvjeti za kolonizaciju.⁶⁸

63 1828. označen kao Bohemische Colonie, njemački naziv Mühldorf dobio 1830, a danas je ulica u Bjelovaru.

64 Auerhan, Československá větev, 75.

65 Matušek, Češi v..., br. 19, 19.

66 Antun Radić, Naša braća, *Dom*, 1(1900) 7, 103-105.

67 Marijeta Rajković, Višestruki identitet Čeha u Jazveniku, *Etnološka tribina*, 34-35 (2004-05), 237.

68 Antun Barić, Doseljenje Čeha u Jazvenik, *Přehled kulturních, literárních a školských otázek*, 21, 2001, 50-56; Isti, *Sela kod Siska nekad i danas*, Sela 2002, 43-52.

3. 1. Doba manufakture

Doba manufakture u Hrvatskoj obilježio je pojačan dolazak čeških obrtnika, a među njima ponajprije tiskara. Njih je u članku *Zagrebačke štamparije do osnutka Gajeve tiskare* obradio Vjekoslav Klaić, koji iz 1710. spominje upravitelja zemaljske tiskare u Zagrebu Čeha Ivana Ignjatija Straku, potom oko 1711. Jakova (Jakob) Vjenceslava Heiwla (Heivel, Heyul), a 1723-27. Ivana Bartolomeja Pallasa, kojega je naslijedila udovica Eva Pallas, a nju Ivan Křtitel Weitz 1729-51. godine. Navodi da je Weitz o svom trošku počeo tiskati *Calendarium Zagrabienense* te da je istovremeno radila isusovačka tiskara, koju je vodio Čeh Adalbert Wilhelm (Vojtěch Vilém) Veszeli (Wesely, Wesseli, Veselý) i u kojoj je 1742. dovršen Jambrešićev rječnik *Lexicon Latinum*. Kaptolska tiskara bila je otvorena 1768. ili početkom 1769. u Novoj Vesi, a njome je upravljao Čeh Antonín Jandera.⁶⁹

Za razliku od Klaića, Matušek je držao da su tiskari Jakob Vjenceslav Heyul, Ivan Bartolomej Pallas i Ivana Křtitel Weitz radili u zagrebačkoj tiskari, koju je vodio Pavao Ritter-Vitezović, no kao godinu njihova djelovanja navodi 1695, iako spominje da je tiskaru nakon Vitezovića vodio Jan Ignác Straka 1710-11. godine. Tiskaru, koju je vodio Vojtěch Vilém Veselý, stavlja u 1740. godinu, a smatra da je najveću zaslugu za razvoj zagrebačkog tiskarstva imao Antonín Jandera, kojega spominje 1772. u kontekstu izdavanja prvoga hrvatskoga kalendara *Calendarium zagrabienense* i prvih hrvatskih novina na latinskom *Ephemerides zagrebienense*. No zanimljivo je da Weitz ne spominje kao jednog od izdavača *Calendariuma*. Matušek spominje i tiskaru u Rijeci, koju je 1779. osnovao Čeh Lorenc Karletzký, kao i prvoga tiskara u Karlovcu u XIX. stoljeću Kašpara Weitz te njegove nasljednike Jana Nepomuka Prettnera (1822) i Karla Hudetza (1870). Navodi da je u Koprivnici između dva rata djelovao izdavač Vinko Vošický,⁷⁰ čiju je biografiju objavila Mira Kolar-Dimitrijević.⁷¹

U historiografiji se Česi spominju i u vezi razvoja staklarstva. Tako je Miroslava Despot opisala osnivanje prve staklane u Hrvatskoj. Godine 1727. španjolski markiz Perlas de Rialp odlučio je u Gorskom kotaru osnovati staklanu te je iduće godine potpisao ugovor sa češkim staklarom Ivanom Podscheiderom. Po dolasku grupe čeških staklara u travnju 1729, osnovano je naselje Perlasdorf, a staklana je radila do 1737. godine.⁷² O Čehu Františku Holubu i staklani koju je osnovao u Sušicama

69 Vjekoslav Klaić, *Zagrebačke štamparije do osnutka Gajeve tiskare*, *Grafičke revija*, 3 (1925) 6, 173-182.

70 Matušek, *Češi v...*, br. 7, 19.

71 Mira Kolar-Dimitrijević, Čeh Vinko Vošický (1885-1957) zlatni tiskar Koprivnice, *Přehled kulturních, literárních a školských otázek*, 18, 1998, 77-90. Ista autorica također se osvrnula na češko-jugoslavenske odnose na polju gospodarstva i socijalne politike u međuratnom razdoblju u radu: Češko-jugoslavenske veze na privredno-racionalizatorskom i socijalnom području od prvoga svjetskog rata do velike svjetske krize, *Časopis za suvremenu povijest*, 18(1986)2, 1-23.

72 Miroslava Despot, *Staklana »Perlasdorf«* i njen vlasnik markiz Perlas de Rialp, *Starine*, knj. 49, 1959, 321-348; Ista, *Pokušaji manufakture u građanskoj Hrvatskoj u 18. stoljeću*, Zagreb 1962, 34-45.

1763-1812. pisali su Miroslava Despot⁷³ i Josef Matušek.⁷⁴ Matušek spominje i staklanu u Ivanovu Polju kraj Daruvara osnovanu 1792.⁷⁵ i financijskog inspektora Smrčeka, koji je 1786. osnovao predionicu svile u Bjelovaru.⁷⁶ Osnivanje staklana u Gorskom kotaru, Sušici, Ivanovu Polju opisuje i Rudolf Bićanić u knjizi *Doba manufakture u Hrvatskoj i Slavoniji*.⁷⁷

3. 2. Znanstveni i kulturni doprinos

Doseljenje Čeha u hrvatske gradove teklo je pojedinačno od sredine XVIII. stoljeća. Doseljavali su se službenici, obrtnici, učitelji, vojnici, glazbenici, a mnogi od njih odigrali su važnu ulogu u razvoju znanstvenoga i kulturnoga života Hrvatske. Najviše ih je djelovalo u Zagrebu kao kulturnom središtu. Surađivali su pri osnutku Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, a zabilježeni su i kao prvi profesori Sveučilišta u Zagrebu. Najznačajnije Čeha obradio je Matušek u članku *Češi v Záhřebu*, gdje se osvrnuo na kulturne djelatnike, gospodarstvenike, operne pjevače i glumce, novinare, graditelje i arhitekte, donoseći njihove kratke biografije. Iako je članak vrijedan izvor, posebice za pojedinačna istraživanja, dajući cjelovitu sliku o prinosu Čeha u hrvatskom javnom životu, biografije su pomalo manjkave jer ne donosi precizne podatke o godinama njihova rođenja i smrti.⁷⁸

Na najzaslužnije Čeha upućuje i publicist Ivan Esih, koji je pokušao ukazati na utjecaj koji su imali na hrvatsku kulturu počevši od Ćirila i Metoda pa sve do prvih profesora Sveučilišta u Zagrebu. Donosi njihove kratke biografije te bibliografiju na hrvatskom i češkom jeziku, koja bi trebala pomoći u istraživanju pojedinaca.⁷⁹

73 Miroslava Despot, Postanak, razvoj i proizvodnja staklane u Sušici, *Zbornik muzeja primijenih umetnosti*, 3-4, 1958, 151-155; Ista, Pokušaji, 34-48.

74 Matušek, Češi v., br. 8, 19.

75 Matušek, Češi v..., br. 9, 19.

76 Josef Matušek, *Dvjesto godina zajedno-200 let pospolu*, Daruvar 1991, 14; u njoj je osnovana jedna do prvih tvorničkih škola u Hrvatskoj 1873-1911.

77 Rudolf Bićanić, *Doba manufakture u Hrvatskoj i Slavoniji : (1750-1960)*, Zagreb 1951, 121-122, 321.

78 Josef Matušek, Češi v Záhřebu, *Jednota*, 49 (1994) 2, 19-20, br. 3, 19-20; br. 4, 19-20; br. 5, 19-20; br. 6, 19-20; br. 7, 19-20; br. 8, 19-20; br. 9, 19-20; br. 10, 19-20; br. 11, 19-20; br. 12, 19-20; br. 13-14, 19-20; br. 15, 19-20; br. 16, 19-20; br. 17, 19-20; br. 18, 17-18; br. 19, 19-20; br. 20, 19-20; br. 21, 19-20; br. 22, 19-20; br. 23, 19-20; br. 24, 19-20; br. 25, 19-20; br. 26, 19-20; br. 27, 19-20; br. 28, 19-20; br. 29, 19-20; br. 30-31, 19-20, br. 32, 19-20; br. 33, 19-20; br. 34, 19-20; br. 35, 19-20; br. 36, 19-20; br. 37, 19-20; br. 38, 19-20; br. 39, 19-20; br. 40, 19-20; br. 41, 17-18; br. 42, 19-20; br. 43, 19-20; br. 44, 19-20; br. 45, 19-20; br. 46, 19-20.

79 Ivan Esih, *Što su Česi i Slovaci dali Hrvatima? Uloga Čeha i Hrvata u izgradnji hrvatske kulture*, Zagreb, 1939; Isti, *Što su Česi i Slovaci dali Hrvatima, Nova riječ*, 3 (1938) 102, 2-3; 103, 2-3; 104, 2-3; 105, 2-3; Isti, *Co dali Česi a Slovaci Charvatum, Československo-jihoslovenská revue*, 9, 1939, 147-156.

Biografije prvih profesora objavljene su i u časopisu *Alma mater Croatica*,⁸⁰ spomenuti su u monografiji *Češi a Jihoslované v minulosti*,⁸¹ a istaknutim Česima pozabavili su se i Franjo Vondraček⁸² i Rudolf Strohal.⁸³ Otto Sobotka bavio se češkim glazbenicima i pjevačima,⁸⁴ Jan Burian analizirao je sudjelovanje Čeha pri osnivanju Veterinarskog fakulteta u Zagrebu,⁸⁵ a izniman je doprinos Lavoslava Glesingera u istraživanju češko-jugoslavenskih medicinskih veza počevši od XIV. stoljeća pa sve do suvremenoga doba.⁸⁶ Ivan Bartolić bavio se češkim svećenicima, koji su službovali u Istri 1890-1930,⁸⁷ a Ana Vodvarka osvrnula se na doprinos Čeha u razvoju hrvatskoga turizma, posebice na Mariu Stejskalovu, koja je osnovala češke »kolonije« u Crikvenici te je smatra začetnicom češkoga turizma u središnjoj Europi.⁸⁸

4. Društveni i kulturni život u novoj domovini

Zbog porasta broja doseljenika javila se potreba za okupljanjem češke manjine. Dok je velik dio seljačkoga stanovništva bio zaokupljen borbom za egzistenciju, a radnički su se slojevi asimilirali, intelektualni krugovi u gradovima pokušali su uspostaviti vezu sa starom domovinom putem nacionalnih, kulturnih ili športskih društava. O osnivanju čeških društava i narodnih domova u Hrvatskoj ponajviše je pisao Josef Matušek.⁸⁹ Prvo češko društvo osnovano je u Zagrebu 1874. na inicijativu Josefa Václava Friča, pod nazivom Česká beseda. Matušek navodi da je prema programu jedan od zadataka društva bio okupiti sve Čeha koji se u Hrvatskoj osjećaju kao u tuđini te da se u pravilima ističe da će Beseda nastojati sačuvati tradicije svoga naroda te pružati pomoć kulturnim nastojanjima Čeha, ali i Hrvata.⁹⁰ Osnivanjem

80 Češi među prvim nastavnicima na hrvatskom sveučilištu u Zagrebu, *Alma Mater Croatica*, 1 (1937-38) 7, 203-209.

81 *Češi a Jihoslované v minulosti*, Praha 1975, 527.

82 Franjo Vondraček, *Češke povjesnice-dodiri s Hrvatima*, Sv. Ivan Zelina, 2004. Autor donosi i kratki povijesni pregled hrvatsko-čeških odnosa te prilog o češkim prezimenima u Hrvatskoj i hrvatskim u Češkoj.

83 Rudolf Strohal, Češi kod Hrvata, *Obzor*, 70 (1929) 330, 2; Isti, Češi mezi Chorvaty...

84 Otto Sobotka, Čeští hudebníci a zpěváci v jugoslávských zemích. *Přehled kulturních, literárních a školských otázek*, 11, 1981, 77-156.

85 Jan Burian, Příspěvek Čechů k založení veterinářské fakulty v Záhřebu, *Jednota*, 49 (1994) 47, 19-20; 48, 19-20.

86 Lavoslav Glesinger, *Českoslovačko-južnoslavenske medicinske veze u prošlosti*, Beograd 1965.

87 Ivan Bartolić, Češki i Moravski svećenici u Istri od 1890. do 1930, *Pazinski memorijal*, 19 (1995), knj. 23-24, 107-120.

88 Anna Vodvarková, Přínos Čechů pro rozvoj chorvatského turismu, *Český lidový kalendář*, 48, 1999, 128-130.

89 Josef Matušek, Z dějin českého menšinového tisku v Jugoslavii, *Jednota*, 9 (1954) 46, 3.

90 Josef Matušek, Josip Hanzl, Adolf Orct, *Borbeni put I. Čehoslovačke brigade »Jan Žižka z Trocnova« NOVJ*, Daruvar 1968, 29-30.

Češke besede u Zagrebu bavio se i Zdeněk Prochazka,⁹¹ a razvoju i djelovanju Besede, od osnutka do danas, posvećena je monografija *120 let České besedy v Záhřebu*.⁹²

Godine 1907. osnovana je Čehoslovačka beseda u Donjem Daruvaru, koja je počela voditi brigu o doseljenicima na selu te je uskoro Daruvar postao središte češke manjine u Hrvatskoj. U pravilima društva navodi se da su zadaci »poučavati i odgajati naseljene Čeha u gradu i okolici, odgajati ih u narodnom duhu, i to kako kulturnim radom tako i čitanjem knjiga«. ⁹³ Iste godine osnovana je i Česká beseda u Prekoprakri kraj Pakraca.

Kao drugo češko društvo u Zagrebu osnovan je Český vystěhovalec 1913, da bi 1919. promijenio je ime u Československá obec. Česká beseda i Obec djelovali su u Zagrebu sve do 1937, kada je nakon izgradnje zajedničkoga Narodnoga doma u Šubićevoj ulici došlo do spajanja obaju društava pod nazivom Udružena društva Češka beseda i Čehoslovačka obec (Spojené spolky Česká beseda a Československá obec).⁹⁴

Zbog porasta broja članova čeških društava i potrebe za društvenim prostorijama dolazi do osnivanja narodnih domova. Prvi dom dobio je Hercegovac 1929, a Prekopakra 1931. godine. Osnivanje Narodnoga doma u Zagrebu 1937. opisao je Ivan Esih,⁹⁵ a doma u Daruvaru 1938. Josef Matušek u članku *Bradáčův dům*.⁹⁶ Povećanjem broja čeških društava nakon Prvoga svjetskoga rata javila se potreba za osnivanjem središnjega tijela češke manjine u Hrvatskoj pa je 1921. u Osijeku osnovan Čehoslovački savez.⁹⁷

Važno mjesto u kulturnom uzdizanju imale su i knjižnice. O manjinskim knjižnicama u Hrvatskoj održan je okrugli stol čije su rasprave objavljene u *Přehledu kulturních, literárních a školských otázek*.⁹⁸ Tako se Viktor Husák bavio knjižnicom Češke besede u Zagrebu, osnovanom 1882, i knjižnicom društva Český vystěhovalec te u radu navodi da se spajanjem društava 1937. ujedinjuju i njihove knjižnice.⁹⁹ Osnivanjem zagrebačke knjižnice s čitaonicom bavio se i Ivan Esih.¹⁰⁰

91 Zdeněk Prochazka, *Česká beseda působí v Záhřebu již 120 let*, Daruvar 1995, 11-12.

92 *120 let České besedy v Záhřebu*, Zagreb 1995.

93 Josef Matušek, *Česká beseda v Daruvaru : 1907-1982*, Daruvar 1982; Isti, Dosud neznáme dokumenty o Českem dome v Daruvaru, *Přehled kulturních, literárních a školských otázek*, 20, 2000, 86-91; Isti, Beseda a mladež 1907-1941, *Přehled kulturních, literárních a školských otázek*, 21, 2001, 3-22; Isti, Česká beseda v Daruvaru po II. světové válce, *Jednota*, 12 (1958) 4, 3; o Češkoj besedi u Daruvaru v. i: Libuše Stráníková, Česká beseda Daruvar v letech 1987-1997, *Přehled kulturních, literárních a školských otázek*, 19, 1999, 51-69.

94 Matušek: Z dějin českého, br. 49, 2; 1982. naziv društva je promijenjen u Češka beseda Zagreb – Društvo Čeha i Slovaka (Česká beseda Záhřeb – Spolek Čechů a Slováků).

95 ie. (Ivan Esih): Čehoslovački Narodni dom u Zagrebu, *Jutarnji list*, 24 (1935) 8287, 6.

96 Josef Matušek: Bradáčův dům, *Přehled kulturních, literárních a školských otázek*, 19, 1999, 3-50.

97 1924-37. sjedište Saveza je Beograd, 1937-41. Zagreb.

98 Kulatý stůl »Problémy menšinových knihovny Republice Chorvatsko«, *Přehled kulturních, literárních a školských otázek*, 20, 2000, 3-41.

99 Viktor Husák, Knihovna České besedy Záhřeb, *Přehled kulturních, literárních a školských otázek*, 20, 2000, 8-10.

100 Ivan Esih, Češka i slovačka knjižnica u Zagrebu, *Jutarnji list*, 28 (1939) 9783, 11.

Josef Matušek opisuje osnivanje Knjižnice Frante Buriana, koja djeluje u Donjem Daruvaru od 1907. godine. Navodi da je Burian od 1926. pri daruvarskoj Besedi počeo osnivati putujuće knjižnice, koje su od 1928. bile u sastavu Središnje knjižnice Čehoslovačkoga saveza sa sjedištem u Daruvaru.¹⁰¹ Mira Barberić spominje osnivanje knjižnice Osnovne škole Jan Ámos Komenský u Daruvaru.¹⁰²

Romana Jurić bavila se osnivanjem knjižnice u Končanici,¹⁰³ Karel Kučera knjižnicom u Hercegovcu,¹⁰⁴ Anton Horák knjižnicama u Dežanovcu,¹⁰⁵ dok je Fanyнка Stehnová opisala osnivanje Središnje knjižnice za češku narodnost 1991. u Bjelovaru.¹⁰⁶

Češki nastavni kadar u Hrvatskoj pojavio se stoljećima prije otvaranja čeških škola pa već Baltazar Adam Krčelić spominje češke pijariste, koji su osnovali školu u Karlovcu 1765. godine.¹⁰⁷ Matušek,¹⁰⁸ Buturac¹⁰⁹ i Antun Cuvaj¹¹⁰ također spominju češke pijariste u Karlovcu, kao i braću Ignjata i Huberta Diviša koji su 1761. osnovali prvu školu u Bjelovaru. Hubert Diviš bio je prvi učitelj i školski inspektor u Varaždinskom generalatu u razdoblju od 1755. do 1787. godine. No do završetka Prvoga svjetskoga rata u Hrvatskoj nije bilo škola sa češkim jezikom kao nastavnim jezikom. Pregledom osnivanja prvih čeških škola u Hrvatskoj bavili su se Josef Folprecht¹¹¹ i Josef Matušek,¹¹² koji navode da je 1922. otvorena prva privatna češka škola u Daruvaru, 1923. u Hercegovcu, 1924. u Kaptolu, a 1925. u Bjelovaru. Václav Herout pozabavio se prvim češkim školama u Malim i Velikim Zdencima.¹¹³

101 Josef Matušek, Knjivna Franty Buriana České besede Daruvar, *Přehled kulturních, literárních a školských otázek*, 20, 2000, 10-13.

102 Mira Barberićová, Knjivna české základní školy Jana Amose Komenského v Daruvaru, *Přehled kulturních, literárních a školských otázek*, 20, 2000, 13-15.

103 Romana Jurićová, Knjivna ČZŠ Josefa Růžičky v Končenicích, *Přehled kulturních, literárních a školských otázek*, 20, 2000, 19-20.

104 Karel Kučera, Chorvatská knihovna obce Hercegovac, *Přehled kulturních, literárních a školských otázek*, 20, 2000, 22-23.

105 Anton Horák, Lidova knihovna Dežanovec, *Přehled kulturních, literárních a školských otázek*, 20, 2000, 20-21; Isti, Knjivna »Milé dítě« základní školy Dežanovec, *Přehled kulturních, literárních a školských otázek*, 20, 2000, 21-22.

106 Fanyнка Stehnová, Ustřední knihovna pro českou národnost, *Přehled kulturních, literárních a školských otázek*, 20, 2000, 8-10.

107 Baltazar Adam Krčelić, *Annuae ili historija 1748-1767*. Zagreb 1952, 169-171, 489; u 17. st. djeluju češki jezuiti, a u 18. st. pijaristi, a u 19. st. češki učitelji i profesori djeluju u svim većim mjestima.

108 Josef Matušek, Po stopách Čechů a Slováků na Balkaně, *Jednota*, 12 (1958) 4, 18-19; Isti, Češi v..., br. 5, 19; br. 6, 19; Isti, Vnykající...br. 7-8, 20-21.

109 Buturac, *Povijest rimokatoličke...*, 14-15.

110 Antun Cuvaj, *Građa za povijest školstva kraljevina Hrvatske i Slavonije*, II, Zagreb 1910², 94, 118-119, 121.

111 Folprecht, Čechoslováci...

112 Josef Matušek: České školy v Chorvatsku (1922-1941), *Přehled kulturních, literárních a školských otázek*, 14, 1993, 65-84; Isti, Borbeni put, 41-43.

113 Václav Herout, *České školy ve Velkých a Malých Zdencích*, Daruvar 2001.

Matušek opisuje i osnivanje niza tzv. dopunskih škola s dodatnim satovima na češkom jeziku koje je financiralo čehoslovačko Ministarstvo prosvjete, a 1926. u Daruvaru je osnovana Matica školska¹¹⁴ kao tijelo Čehoslovačkoga saveza s ciljem osnivanja čeških škola i školovanja čeških učitelja. Od 1926. djeluju državne škole s usporednom nastavom na češkom jeziku, a u naseljima s manjom češkom učeničkom populacijom djelovao je putujući učitelj. Osvrnuo se i na razvoj češkoga stručnoga obrazovanja te opisao osnivanje dvogodišnje privatne poljoprivredne škola (Prokúpková odborná hospodářská škola)¹¹⁵ 1927. u Velikim Zdencima.¹¹⁶

Pregled društvene, kulturne i gospodarske djelatnosti češke manjine u Hrvatskoj dao je i Otto Sobotka, koji posebice opisuje razvoj školstva i knjižnica.¹¹⁷

Josef Matušek bavio se i organizacijom čeških športskih klubova u Hrvatskoj te kao jednog od organizatora Hrvatskoga sokola ističe Čeha Josipa Hanuša. Usto spominje da je 1919. u Daruvaru bio osnovan nogometni klub Marks, 1930. Sokolská jednota, 1935. športski klub Slavija te da je 1911. u Zagrebu osnovan Český sportovní klub, a 1920. nogometni klub Česká jedenáctka koji je do 1922, kada mu se gubi trag, imao uspjeha u gradskoj nogometnoj ligi.¹¹⁸

4. 1. Novinstvo

Matušek je dao i povijesni pregled razvoja čeških novina i časopisa u Hrvatskoj te se osvrnuo na sva izdanja do 1947. godine.¹¹⁹ Osim Matušeka, kratki pregled čeških novina i časopisa donosi Franjo Vondraček.¹²⁰

Sukobom Čehoslovačkoga saveza i Češkoga izdavačkoga društva oko izdavanja novina u Zagrebu 1945-48. pozabavio se je Matušek u članku *Znovuvydávání českých novin v Chorvatsku po r. 1945.*,¹²¹ a izdavanje čeških novina nakon 1946. obrađeno je u članku *50 let vydavatelské činnosti.*¹²² Alois Daněk detaljno je opisao razvoj

114 Od 1930. sjedište je u Zagrebu.

115 1930-41. djeluje u Daruvaru.

116 Josef Matušek, *Razvoj stručnog obrazovanja u Daruvaru 1887-1987*, Daruvar 1996, 66.

117 Otto Sobotka, *Pro lepší zítřek. Rok osvětové a hospodářské práce v českých osadách v Jugoslavii*, Zagreb 1935.

118 Josef Matušek, *Beseda a sportovní život, Přehled kulturních, literárních a školských otázek*, 21, 2001, 23-39; Isti, *Dvě stě let žijeme v této zemi, Naš koutek*, 58 (1992) 1, 20-21.

119 Matušek, *Z dějin*, br. 46, 3; br. 47, 3; br. 48, 3; br. 49, 2; br. 50, 2; 10 (1955) 19, 2; br. 20, 2; br. 21, 2; br. 22, 2; br. 23, 3; br. 24, 3; br. 25, 3; br. 30, 3; br. 31, 3; br. 32, 3, br. 35, 3; Isti, 60. výročí českého tisku, *Jednota*, 26 (1971) 9, 7; Isti, 25. výročí Jednoty, *Jednota*, 26 (1971) 11, 14; Isti, *Borbeni put*, 44-46; Isti, *Český tisk na území Jugoslávie*, *Jednota*, 20 (1966) 23, 8-9; Isti, *První spolupracovníci Jednoty*, *Jednota*, 20 (1966) 22, 10; Isti, *Dvacet let vydavatelské práce Jednoty*, *Jednota*, 20 (1966) 22, 17.

120 Vondraček, *Česke povjesnice*, 165-168.

121 Josef Matušek, *Znovuvydávání českých novin v Chorvatsku po r. 1945.*, *Přehled kulturních, literárních a školních otázek*, 17, 1997, 5-14.

122 *50 let vydavatelské činnosti. Přehled vydání 1946-1996*, *Přehled kulturních, literárních a školních otázek*, 17, 1997, 49-60.

dječjega lista *Dětský koutek* te je popisao suradnike svih godišta, no prilog bi možda bio još vredniji da je priložio i bibliografiju časopisa.¹²³

Jaroslav Pánek opisao je razvoj časopisa *Přehled kulturních, literárních a školních otázek* od 1962, kada ga je uređivao J. Matušek kojemu je bio cilj završiti kulturno buđenje Čeha u Hrvatskoj, do danas. Pánek je časopis okarakterizirao kao slavistički zbornik, specijaliziran za hrvatsko-češke odnose, s naglaskom na književnost, jezikoslovlje, gospodarstvo i etnologiju.¹²⁴

S obzirom na to da su češke novine i časopisi u Hrvatskoj ujedno i vrijedan izvor za istraživanje češke manjine, shodno tome potrebno je dati kratki pregled onih najznačajnijih. Prve češke novine u Hrvatskoj, *Český list. Jediný organ Čechů na Balkáne, zvláště v Chorvatsku, Slavonii, Bosně a Hercegovine a v Dalmaciji*,¹²⁵ počele su izlaziti u Zagrebu 15. srpnja 1911. godine. Izdavač i urednik bio je Dragutin Pavlu. U uvodniku se ističe da se Česi ne žele boriti protiv Hrvata i Srba, nego da se Slaveni trebaju ujediniti protiv zajedničkoga slavenskoga neprijatelja te da je zadatak časopisa buđenje zdravoga gospodarskoga života i informiranje o stvarima koje su važne za unapređivanje slavenskih interesa.¹²⁶ Časopis je već u prvom godištu imao književno-zabavni prilog *Nědelní listy*, a izlazio je do lipnja 1914. godine. Godine 1913. nakladništvo lista izdalo je prvi češki kalendar u Hrvatskoj *Jihoslovan* i *Adresář Čechů na Balkaně*. *Balkanski Lloyd* pojavljuje se 1913. kao prilog lista posvećen trgovini, industriji, novčarskim zavodima i privredi. Nakon Prvoga svjetskoga rata, od 10. srpnja 1919. do 13. kolovoza 1921. izlazio je časopis *Československé listy*, u kojem je ključna osoba bio Vojta Režný¹²⁷. Od 1922. do 1923. izlazio je časopis *Hlas*, 1939–41. časopis za mlade *Vlk*, a istovremeno je ilegalno izlazio antifašistički list *Čehoslovački vjesnik*. Svi su ti listovi tiskani u Zagrebu.

No pokazalo se da niti jedne novine koje su izlazile daleko od središta češke manjine nisu bile duga vijeka. Stoga je 1. ožujka 1922. u Daruvaru pokrenut tjednik *Jugoslavští Čechoslováci*, koji su uređivali Jaroslav Dittrich i Otto Sobotka. List je 1940. promijenio ime u *Naše noviny*, da bi 1941. prestao izlaziti. Kao njegov prilog 1928. počinje izlaziti *Dětský koutek*, jedini češki dječji časopis u Hrvatskoj, koji je 1932–33. prerastao u samostalni časopis. Kulturno-gospodarski prilog *Daruvarčan* 1926. također postaje samostalni mjesečnik. Godine 1945–46. u Zagrebu izlazi list *Zpravodaj*, a 1945–47. *Hlasatel*. Godine 1946. počinje izlaziti *Jednota*, a 1962. *Přehled kulturních, literárních a školních otázek*, koji izlaze i danas.

123 Alois Daněk: 60 let Děrského koutku, *Přehled kulturních, literárních a školních otázek*, 16, 1996, 51–86.

124 Jaroslav Pánek: »Přehled kulturních, literárních a školních otázek«-svědectví o vkladu české menšiny v Chorvatsku do české a chorvatské vědy, *Přehled kulturních, literárních a školních otázek*, 17, 1997, 15–26.

125 1912. mijenja ime u *Nový český list*.

126 Matušek, *Z dějin*, br. 46, 3.

127 Matušek: 25. výročí ...

Češke jedinice u Narodnooslobodilačkoj vojsci i partizanskim odredima Jugoslavije također su izdavale svoje listove, kao što su *Naše brigade*, *Ruda hvězda*, *Československý bojovník* te humoristični list *Fofr*.¹²⁸

5. Zaključak

Neosporni su zajednički duhovni i kulturni temelji Čeha i Hrvata, o čemu svjedoče stoljetne veze, počevši od djelatnosti svete braće. Iako je slavenski prostor tijekom povijesti bio geografski, kulturološki, vjerski i politički podijeljen, Česi i Hrvati bili su povezani zajedničkim pismom (glagoljicom) i slavenskim bogoslužjem. Kontinuirano doseljavanje Čeha u Hrvatsku trajalo je gotovo stoljeće i pol, a migraciju je olakšavala pripadnost obaju zemalja Habsburškoj Monarhiji. Od sredine XVIII. pa do kraja XIX. stoljeća u hrvatske su se gradove pojedinačno doseljavali službenici, obrtnici, učitelji, vojnici, glazbenici, šumari, a u manufakture u unutrašnjosti čitave radničke kolonije (npr. staklari). No pripadnici današnje razgranate češke nacionalne manjine u Hrvatskoj većinom su potomci sitnih zemljoradnika naseljenih u opustjeloj Slavoniji nakon austro-turskih ratova potkraj XVII. i početkom XVIII. stoljeća. Iznimnu skupinu čine Česi koji su svojim znanstvenim, umjetničkim i stručnim radom značajno obogatili hrvatsku kulturu u najširem smislu te su ostali sastavni i visoko cijenjeni dio hrvatskoga kulturnoga i znanstvenoga naslijeđa.

Iako Česi u Hrvatskoj nisu najbrojnija manjina, zacijelo su jedna od najorganiziranijih te nije naodmet napomenuti da, prema posljednjem popisu stanovništva iz 2001, u Hrvatskoj ima 10.510 pripadnika češke manjine.

Svi autori navedeni u ovome radu dali su izniman doprinos istraživanju češke manjine, no pomalo iznenađuje činjenica da u suvremenoj hrvatskoj historiografiji nema više objavljenih monografija ili historiografskih prikaza o Česima u Hrvatskoj. Stoga je želja da ovaj rad bude poticaj daljnjim istraživanjima ove manjinske zajednice, koja je ostavila tako dubok trag u hrvatskoj povijesnoj i kulturnoj baštini.

SUMMARY

The historiography on the Czech minority in Croatia

Croatian historiography has recently paid more attention to the history of national minorities in Croatia with special attention to their role in the Croatian political, social and cultural life. Numerous books and articles have been published in historical serial publications

128 Matušek: 25. výročí ...

as well as in various regional journals dealing with these problems. The history of the Czech minority in Croatia is examined as well. The main aim of this article is to present recent Croatian historiography dealing with the Czech minority in Croatia starting from the period of their individual and group colonization and organization of life in a new homeland. Although the Czechs are not the largest minority in Croatia, they are well organized. The article is divided in four main parts: first Croatian-Czech contacts, the individual and group (systematic) settlement, and finally social and cultural life of Czech minority in the new homeland with special regard to the foundation of schools, cultural organizations as well as Czech newspapers in Croatia. Although all listed publications in this article significantly contribute in better understanding of various aspects of the life of Czech minority in Croatia its main goal is to serve as stimulus for some further researches.